

Marko Špikić

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za povijest umjetnosti / Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb, Department of Art History
Ivana Lučića 3, Zagreb
mspikic@ffzg.hr

Izvorni znanstveni rad / Original scientific paper
UDK / UDC: 711.4(497.5 Senj)“1949/1955”
7.025.3-05 Krajač, V.
DOI: 10.17685/Peristol.59.10
3. 10. 2016.

Ključne riječi: Senj, konzerviranje, urbanizam, Vuk Krajač, rekonstruiranje
Keywords: Senj, conservation, urbanism, Vuk Krajač, reconstruction

U tekstu se raspravlja o prvom razdoblju djelovanja počasnog konzervatora Vuka Krajača u poratnom Senju. Istraženi su odnosi političkih ideja i događaja s problemima očuvanja spomenika i urbanističkog planiranja u bombardiranom gradu. Tumače se glavni projekti i rasprave o revitaliziranju grada, uloga protagonista i koncepcije od Krajačeva imenovanja za počasnog konzervatora 1949. do pojave prvih intervencija na spomenicima 1950-ih godina.

Uvod

Senj je Drugi svjetski rat preživio kao jedan od najteže stradalih gradova Hrvatske. Od jeseni 1943. do proljeća 1945. dijelovi gradske jezgre razoreni su u petnaestak napada njemačkih i savezničkih zrakoplova.¹ Ruševnost četvrti oko ulica Široka kuntrada i Zgon (sl. 1), na trgovima Cimiter i Maloj placi (sl. 2) te u luci i na gradskim zidinama poratne je konzervatore nagnala da revidiraju prijašnje principe održavanja postojećeg stanja i usmjere se budućoj formi grada, usklađenoj sa zahtjevima novoga političkog poretka. Spomenici Senja do razaranja su privukli ugledne istraživače, od Ivana Kukuljevića i Gjüre Szabe do lokalnih pisaca Mile Magdića i Pavla Tijana. U Senju su tragična razorenost i zahtjev poratnog sustava za živim gradom kao laboratorijem socijalne preobrazbe izazvali pojavu društvenog i stručnog aktivizma. Optimizam modernizacije trebao je potaknuti preobrazbu krajolika senjskih ruševina u industrijalizirano prometno čvorište i turističko središte. U ovom tekstu bit će riječi o nekoliko tema prisutnih u poratnom Senju: konzervatorskim projektima, osnutku i uređenju muzeja te urbanom projektiranju unutar gradskih zidina. Na drugom

Spomenici i urbanističko planiranje u Senju od 1949. do 1955. godine

mjestu raspravljam o percepciji senjskih ruševina i njihovom saniranju u prvih pet poratnih godina.² Ovdje će biti riječi o projektu spajanja kolektivnog pamćenja i urbanog razvitka od kraja 1940-ih do sredine 1950-ih godina te o ulozi počasnog konzervatora Vuka Krajača (1895.–1962.) u tom procesu.

Senj potkraj 1940-ih: pamćenje i politika

Vremenski okviri ove studije određeni su konzervatorskim i urbanističkim prijedlozima u društvenim prilikama poratnog Senja. Nakon što su u razmaku od listopada 1945. do Krajačeva imenovanja počasnim konzervatorom u travnju 1949. porušenim gradom proputovali Ljubo Karaman, Anđela Horvat, Tihomil Stahuljak, Mladen Fučić, Milan Prelog i Zdenka Munk, a poteškoće upravljanja spomenicima postale su zadaće prvih konzervatora u Rijeci Branka Fučića, Ive Perčić i Aleksandra Perca te zagrebačkog arhitekta Harolda Bilinića, započelo je doba gradskog oporavka.

1. Nepoznati fotograf (Ivan Stella?), Porušene kuće na Širokoj kuntradi, 1943. (Ministarstvo kulture RH, Fototeka, inv. br. 2562) / *Unknown photographer (Ivan Stella?), Devastated houses in the Široka kuntrada Street, 1943 (Ministry of Culture of the Republic of Croatia, Photo library, inv. no. 2562)*

2. Nepoznati fotograf (Ivan Stella?), Blok kuća od katedrale prema Gradskom poglavarstvu s palačom Carina, 1943. (Ministarstvo kulture RH, Fototeka, inv. br. 2536) / *Unknown photographer (Ivan Stella?), Block of houses between the cathedral and the town hall with the Carina palace, 1943 (Ministry of Culture of the Republic of Croatia, Photo library, inv. no. 2536)*

Od 1949. putna izvješća i preporuke zagrebačkih i riječkih konzervatora upotpunjuju se prijedlozima Vuka Krajača i kotarskoga Narodnog odbora. Iako neškolovan u pitanjima interpretacije i očuvanja spomenika, Krajač se u novom vremenu prometnuo u aktera svih navedenih aspekata revitalizacije grada.

No prije usmjeravanja pozornosti arhivskim vrelima konzervatorske službe, valja upozoriti na politički aspekt tadašnje slike Senja. Pitanje političke interpretacije prošlosti gradova valja istražiti kao jedan od preduvjeta razumijevanju

konzervatorskih i urbanističkih planova poratnog naraštaja.³ Uzimajući u obzir dvije premise – da su do 1943. spomeničke vrijednosti Senja postale dijelom javne svijesti i da je od 1945. upravljanje percepcijom prošlosti postalo dijelom provedbe socijalnog prevrata – držim da je važno proučiti i politički ambijent grada u kojem su konzervatori i urbanisti kanili realizirati svoje zamisli.

Bez studije političke percepcije senjske prošlosti svaka pretpostavka o prevlasti neke opcije može voditi samo nagađanju.⁴ Predratni pisci isticali su hrvatski identitet zajednice.

U gradu koji je krajem 19. i početkom 20. stoljeća dao književnike s jakim osjećajem za lokalno i nacionalno, nije bilo polarizacija ili masovnih migracija kakve su prije i poslije 1945. proživljavali istarski i dalmatinski gradovi.⁵ U poimanju i upravljanju prošlosti Senja mogu se stoga razlikovati dva aspekta, lokalni i nacionalni. S jedne je strane do 1949. riječ o isticanju lokalne specifičnosti oštećenih spomenika, a s druge o oblikovanju lokalnog identiteta novogradnjama, u kojem se trebala nalaziti i nacionalna, odnosno unitarna formula »Bratstva i jedinstva«. Dok su temelje prvoj vrsti djelovanja udarili navedeni pisci od sredine 19. do sredine 20. stoljeća, druga se vrsta nastojanja – zamišljanje društvene budućnosti pomoću selektivnog zazivanja prošlosti – može promatrati kao spoj reforme i regresije.

Poratno tretiranje kolektivnog pamćenja može se promatrati i u odnosu na međunarodne estetsko-političke nazore. Kada su članovi Narodnog odbora i počasni konzervator zamišljali novogradnje na mjestu ruševina koje će izražavati »staro-senjski karakter«, mogli su se osloniti na predaju pisanja o gradskoj arhitekturi, započetu putopisnim ocjenama stranaca a okrunjenu Akademijinom publikacijom iz 1940.⁷ No favoriziranje nostalgije ne govori nužno o mjesnom antimodernizmu, barem ne na razini provedbe političkih programa. Prije Rezolucije Informbiroa u lipnju 1948. Staljinov je recept za prevratničku arhitekturu sa socijalističkom nutrinom i nacionalnom vanjštinom u Hrvatskoj imao utjecajne štovatelje.⁸ U gradu kojim je do 1945. dominirala hrvatska nacionalna svijest staljinistička se sinteza nakon 1948. shvaćala kao odgovor na novu zbilju, u kojoj je nacionalno trebalo razmatrati na drugoj, jugoslavenskoj razini.⁹ Ta se zbilja zasnivala na nekoliko činjenica: prvo, grad je bio teško razoren i zahtijevao je ili rekonstrukciju *kakav je bio i gdje je bio*, ili novogradnju uz manje ili veće uvažavanje prethodne urbane matrice; drugo, Senjani su ubrzo postali svjesni da poratni konzervatori u Narodnoj Republici nemaju utjecaj poljskih stručnjaka koji su zgarišta svojih gradova pretvorili u žive slike nasilno ali nakratko izgubljena svijeta; treće, nametalo se pitanje reformskog potencijala novogradnji u zanemarenom, pa porušenom gradu.

Ako pokušamo promotriti poratno poimanje prošlosti Senja i njegovih građana kojima su rekonstrukcija i obnova trebale pomoći u liječenju ratnih trauma i začetku novog života, kod »narodne vlasti« vidimo odlučno nastojanje da se u gradu uvedu korjenite promjene. Senj nije posjedovao simbolički naboj Ypresa, Arrasa, Varšave, Gdanjska, Saint-Maloa ili Firence. O njegovu se razaranju u javnosti desetljećima nije ozbiljnije raspravljalo, a, izuzevši arhitekticu Melitu Viličić (1913.–2005.),¹⁰ iz republičkog ga se središta istraživački gotovo i ignoriralo. K tomu, grad nije doživio krležijansku apologiju Zadra, pa se u dnevnom tisku prvih komunističkih godina jedva i spominjao.

Godina 1949. bila je po mnogo čemu obećavajuća. Početkom siječnja u *Riječkom listu* objavljen je članak o komunalnoj

obnovi i počecima poratne industrije duhana i tekstila, a s nadom se očekivala izgradnja »velikog i reprezentativnog hotela« s nešto više od 70 kreveta.¹¹ Time je naviješten dolazak nove ere: do 1948. (kako pokazuje u članak umetnuta fotografija) normalizacija je podrazumijevala uklanjanje ruševina, čišćenje i obnovu ulica te popravljavanje dijelova grada koje su Stahuljak i Branko Fučić nakon rata jedva prepoznali.

U trećoj godini petoljetke, za »pokreta Alije Sirotanovića«, radnih akcija na Autostradi »Bratstvo i jedinstvo«, probijanja tunela ispod Vranduka i izgradnje pruga Sarajevo – Šamac i Brčko – Banovići, sustav pod udarom Moskve i njezinih satelita poduzeo je ideološku konsolidaciju i društvenu čistku. Kako se poredak još u travnju 1949. obračunavao s »ustaškim teroristima iz Senja«, »vjerskim fanaticima, do skrajnosti [sic] pokvarenim elementima«,¹² a usred ljeta počeo je djelovati obližnji logor na Golom otoku, egzemplarnu je represiju slijedio udarničko-obnoviteljski zanos.

Tako je prijeđen put od prvotnoga konzervatorskog malodušja, preko uvođenja *Pravilnika o čuvanju starina* i izvedbe rekonstrukcijskih zahvata na katedrali, da bi se početkom 1949. pojavio elaborat na rubu izvedivosti, u kojem je beznađe zamijenjeno planiranjem kotarske Utopije. Nakon *Promemorije o reguliranju grada* s početka rujna 1947. Vuk Krajač do veljače 1949. sastavio je *Elaborat o regulaciji grada i luke Senja*.¹³ Taj dokument, nastao po napatku Ministarstva komunalnih poslova Narodne Republike Hrvatske, trebao je služiti očuvanju kulturne baštine, restauriranju i razvitku, odnosno »izgradnji i proširenju grada«. Teško je reći je li još neimenovani počasni konzervator u prvoj godini političke katarze osjetio nadahnuće za urbanu i socijalnu reformu, no elaborat na 81 stranici donio je brojne prijedloge, od rasta luke do izgradnje senjske željeznice prema Rijeci i Zagrebu, a predviđao je i osnutak kulturnih i sportskih ustanova te jačanje industrije koja bi dovela do povećanja broja stanovnika. Zanimljivo je drugo poglavlje elaborata u kojem se govori o odnosu reguliranja i restauriranja grada: »... ovdje se ne radi samo o regulaciji, već, nakon razaranja koja su grad Senj ovog rata usljed opetovanih bombardementa tako strašno pogodila i što je tom prilikom oko 30% kuća podpunoma razoreno a oko 80% znatno oštećeno te onesposobljeno za stanovanje, mi stojimo danas i pred važnim problemom *restauracije* jednog dijela grada odnosno pred obnovom mnogih potrebnih a sada razorenih objekata. K tome nadovezuje se automatski i pitanje *proširenja* i nove *izgradnje* izvjesnih dijelova grada, što sačinjava sastavni i važni dio regulatorne osnove.«¹⁴

Svako arhitektonsko projektiranje ili šire zamišljeno reguliranje prema Krajačevu je mišljenju moralo biti uvjetovano ulomcima spomenika ili okvirom gradskih zidina. Ondje gdje je umjesto izgubljene ili oštećene arhitekture bila planirana novogradnja, ona je trebala ovisiti o »specijalnoj arhitektonskoj *primorsko-senjskoj* karakteristici ovog starog historičkog pomorskog grada.«¹⁵

3. Nepoznati fotograf (Ivan Stella?), Snimka stanja Carskih (Velikih) magazina, listopad 1943. (Ministarstvo kulture RH, Fototeka, inv. br. 2551) / *Unknown photographer (Ivan Stella?), Imperial (Large) warehouses, October 1943 (Ministry of Culture of the Republic of Croatia, Photo library, inv. no. 2551)*

Pored sličnosti s gradogradnjom Njemačke Demokratske Republike (DDR) u spoju lokalne forme i socijalističkog sadržaja, Krajačeva stajališta podsjećaju i na koncept »tradicijjskih otoka«, premda u Istočnom Berlinu, Dresdenu,

4. Nikola Vranić, Kula Lipica u Senju, 1955. (Ministarstvo kulture RH, Konzervatorski odjel u Rijeci, Fototeka, inv. br. 17416) / *Nikola Vranić, Lipica Fort in Senj, 1955 (Ministry of Culture, Conservation Department in Rijeka, Photo library, inv. no. 17416)*

Leipzigu, Rostocku i Magdeburgu očuvanje odabranih spomenika nije podrazumijevalo uvažavanje prijašnje forme njihova okolnog ambijenta, pa je izgradnja komunističkog grada uglavnom zahtijevala poništenje onoga predratnog.¹⁶ U Krajačevu *Elaboratu* iz 1949. ponavljaju se načela *Pravilnika o starinama* iz 1947. Holistički pristup gradskom ambijentu trebao se provoditi induktivno, punkcijskim postupcima na dijelovima zaštićene cjeline ali uvijek imajući u vidu krajnji ideal: estetski i socijalni sklad između elemenata integriranog grada. Stoga se model izdvajanja pojedinih objekata iz ruševnog ambijenta u *Pravilniku* (šest objekata izvan te trideset i dva objekta unutar gradskih zidina)¹⁷ pojavio i u Krajačevu *Elaboratu*, u kojem se tražilo restauriranje i prenamjenu ruševina Carskih magazina i monumentalnog Ježićeva skladišta u luci, kao i trokatne palače Vukasović u susjedstvu katedrale. Krajačeva načela očuvanja ili povrata »spoljšnjeg izgleda« podsjećaju na tadašnju odluku poljskih konzervatora da vjerno rekonstruiraju epidermu spomenika, dok se iza terapeutske kulise odobravalo unošenje modernih instalacija i novih namjena, usklađenih s potrebama komunističkog društva. Dimenzije nekih oštećenih, a od 1947. zaštićenih starina, bile su tolike da je konzervatorski ili estetski problem istodobno postajao urbanistički, stoga i politički. To je bio slučaj s Carskim magazinima (za koje su se od prvih poratnih dana uz oprez i skepsu preporučivali revitalizacijski postupci; sl. 3), s gradskim zidinama i kulama (Guldenska i Leonova te kula Lipica – sl. 4, za koje se tražilo restauriranje i rekonstruiranje, slijedeći neupitni uzor Valvasorove grafike) te s lučkim sklopom Paromlina, stopljenim s kulom Šabac, gdje je rušenje industrijskog sklopa s dimnjakom (sl. 5) vodilo osamljivanju i rekonstruiranju

5. Berislavićeva obala 1937. (preuzeto iz: *Hrvatski kulturni spomenici: I. Senj*, JAZU, Zagreb, 1940., sl. 98) / Berislavićeva obala (Berislavić strand) in 1937 (source: *Hrvatski kulturni spomenici: I. Senj*, JAZU, Zagreb, 1940, fig. 98)

kule, osmišljavanju nove namjene i prorjeđivanju gusto izgrađenog ambijenta (sl. 6).¹⁸

Krajač je, dakle, konzerviranje i urbanističko planiranje u Senju vidio kao bitno srodne zadaće. Invencija arhitekta i urbanista pritom se pokušavala »zauzdati« vrijednošću starijih gradnji pa se zagovarala važnost konteksta. Odnos singularnoga i pluralnoga odgovarao je odnos prošloga i sadašnjega. Pritom je prošlo bilo shvaćeno kao bitni izvor kolektivnog nadahnuća, pa su postupci oslobađanja najvrednijih spomenika od »prilepina« i uspostava autoritativnog statusa spomenika u kreiranju nove urbane scenografije prepoznati kao ključni u izgradnji identiteta. Krajač je konzervatorske postupke pravdao tvrdnjom: »Senj bi znatno dobio na svojoj *osebujnosti* i vrijednoj *karakternosti* a kroz to i na većoj važnosti i vrijednosti.«¹⁹ Formalno-običajna posebnost Senja (toponima koji je povezao grad i građane, *urbs* i *civitas*) trebala je povećati privlačnost tada polomljenoga povijesnog ambijenta, kako u očima posjetitelja tako i u očima samih Senjana.

Iako Krajač 1949. nije imao rješenje za problem oživljavanja »male arhitekture« Gornjeg grada (od Široke kuntrade do razorene crkve sv. Franje), u *Elaboratu* je otvorio temu regulacije Male place (predratnog Bakačeva, poratnog Trga žrtava fašizma) kojoj se vratio nekoliko godina poslije,²⁰ pa je dodirnuo i problem interpoliranja nove arhitekture na mjestu porušenih franjevačkih i pavlinskih crkava. Dok je na mjestu crkve sv. Franje vidio novogradnju Uskočkog mauzoleja, na mjestu pavlinske crkve sv. Nikole (porušene još krajem 19. stoljeća) vidio je oglednu građevinu novog doba, zgradu Zadružnog doma, kojoj se u začelju trebao pridružiti mali trg s ribarnicom.

6. Branko Fučić, Ostaci kule Šabac, srpanj 1947. (Ministarstvo kulture RH, Konzervatorski odjel u Rijeci, Fototeka, inv. br. 349) / Branko Fučić, Remains of the Šabac Fort, July 1947 (Ministry of Culture, Conservation Department in Rijeka, Photo library, inv. no. 349)

Krajač je samo u posebnim slučajevima odobravao rušenje, pa je uklanjanje Ožegovićeve Biskupije i dislokaciju crkve sv. Ambroza preporučio poradi prodora željeznice. Bio je za oživljavanje opustošene jezgre, a novi život vidio je u industrijskom *negotiumu* te u kultiviranju tijela i duha (tada promicanoj *fiskulturi*). Okupljališta poput čitaonice, kina, kazališta i plesne dvorane trebala su se smjestiti u negdašnja mjesta zarade i ugone, skladišta ili palače (primjerice, u razorenu palaču Carina podno katedrale). Ipak, konzervatorski i urbanistički projekti nisu mogli biti jedina pomagala u oblikovanju identiteta jer bi u oblikovanju javne percepcije bili nedovoljno razumljivi. Projekti izgradnje Uskočkog mauzoleja na mjestu franjevačke crkve

(principom supstitucije) i Gradskog muzeja unutar palače Vukasović (principima stilskog restauriranja i adaptiranja) izravnije su poticali osjećaj pripadnosti.

Grad se, dakako, nije mogao baviti samo introspekcijom i nostalgijom, odnosno »pročišćenjem« pogleda na najstarija svjedočanstva svoje povijesti. Pišući o »važnosti i vrijednosti« Senja, Krajač se nadao da će razvoj i turizam napokon privući pozornost novih vlasti prema gradu koji je stagnirao od 1860-ih kada su ugarske željeznice zapravo uništile njegov lučki promet. Sada su se modernizacijski projekti narodnog poretka očekivali s nadom, ali i oprezom. Zato se i nova cesta koja je grad trebala povezati sa Zagrebom, Bečom, Bratislavom i Budimpeštom, trebala podvrgnuti mjerodavnom gradu-spomeniku: »... u Senju [se] niti ne radi o običnim te historijski bezvrijednim objektima koji bi imali pasti žrtvom takove regulacije idealno ravnom pravcu buduće autoceste za ljubav. U takvom slučaju može autocesta ići svojim bezkompromisnim ravnim pravcem ali samo do pred ulaz u sam grad kroz kojeg se ima pokoravati zahtjevima gradskog interesa u punom smislu riječi, te nakon izlaska iz grada može opet produžiti prema svojem zahtjevu ravnog pravca.«²¹

Kako pokazuju tadašnja novinska izvješća, Krajačeva stajališta nisu bila samo osobna. Krajem ožujka 1949. u Senju je tajnica Mjesnog narodnog odbora Jelka Knifić održala referat o radu odbora i njegovim planovima. Pored suzbijanja nepismenosti i otvaranja knjižnice i čitaonice, istaknula je izgradnju hotela, a kako bi se »ublažila stambena kriza«, najavila je gradnju sedam stambenih zgrada ne navodeći njihov planirani smještaj. S tim u vezi Miko Brnčić izvijestio je o radu Kotarskoga građevnog poduzeća koje je u prethodnoj godini popravilo 167 kuća i uredilo 260 stanova, premda je u njemu bilo zaposleno svega 35 zidara.²² U duhu obećanja obnoviteljskih pothvata, do kotarskih su izbora u svibnju 1949. senjski građani podvrgnuti korjenitom preodgoju koji je spajao proročanstvo i progon. Uspjesi se u tadašnjem novinskom izvješću tumače kao rezultat »stalnog dodira Kotarskog komiteta i članova Partije sa seoskim masama«. Jedan podatak govori o novim vremenima: na izbore, koji su dovršeni u nepuna dva jutarnja sata, izašlo je 99,97% glasača, a jedini koji se nisu odazvali bili su u glavnim republičkim novinama javno imenovani: biskup dr. Viktor Burić i časna sestra Tereza Szabo.²³

Preobražaj Senja u novinama se prikazuje izborima koji su pretvoreni u »oduševljenu narodnu manifestaciju«. Tekstovi na naslovnici *Riječkog lista* ilustriraju duh vremena: »Na dan izbora svirala je ulicama Senja mjesna glazba budnicu. Sa svih strana pristizali su Senjani i formirali veličanstvenu povorku, koju su predvodili članovi Komunističke partije, najbolji frontovci, fiskulturnici, žene i omladina. Iz njihovih redova orile su se borbene pjesme i poklici drugu Titu, Partiji, narodnoj vlasti i bratstvu i jedinstvu naših naroda.«²⁴

To su bili adresati novih poruka, akteri na sceni koju je trebalo podići iz ruševina, radnička avangarda kojoj se u ime mlade konzervatorske zajednice obraćao Vuk Krajač. Važnost obnoviteljskih radova i preodgoja pomoću nadziranog prisjećanja vidi se u novinskim izvješćima o radu konzervatora,²⁵ restauriranju kraljevičkoga Starog grada²⁶ i otvaranju Mjesnog muzeja u Bakru, koji je »širokim narodnim masama« omogućio »da upoznaju bogatu prošlost Bakra od njegova osnutka«.²⁷ Te su se objave našle pored pohvala omladinskih prvoboraca Senja koje je »odgojila Partija«, vijesti o otvaranju dječjih vrtića i osiguravanju zimnice i ogrjeva za učitelje te osnivanju kulturno-umjetničkih društava u primorskim krajevima. Razvoj i prisjećanje trebalo je uskladiti s Engelsovim načelima dijalektičkog materijalizma, a između ruševina (koje je trebalo pretvoriti u živi grad) i publike narodnih masa trebalo je razviti živi odnos koji je imao obnoviteljsku snagu.

U jednom članku o radu riječkoga Konzervatorskog zavoda iz veljače 1949. doznajemo što su to nepismene mase trebale naučiti. Prije izvješća o konzervatorskom radu i ispod podnaslova *Kako današnja napredna nauka tumači povijesne događaje*, stoje naputci za pravilno razumijevanje povijesti koja se »gradi na izvorima« a pomoću kojih povjesničari sastavljaju »djela o narodu, o državi«.²⁸ No svi su ti ulomci vjekovima bili »nijemi ili krivo tumačeni, jer su ih povjesničari svojevrijedno prikazivali, ne poznavajući zakone razvitka društva«. Zato je za stručnjaka i »narod« bilo iznimno važno da razumiju namjenu povijesnog svjedočanstva, od ulomka do povijesnog grada, u kojem se socijalna (r)evolucija trebala odvijati. Čitatelj je u kratkom ekskursu o historijskom materijalizmu mogao naučiti da »historiju društva određuje stupanj razvitka proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa, a ne neki mistični duh, genijalna ličnost i. t. d.«²⁹

Usred pobjedonosne petoljetke konzervatori su trijumf materije nad duhom pokušali prilagoditi prosvjećivanju i senzibiliziranju masa za odobrene vrijednosti kulturne baštine. Pogled na razoreni Senj isprva je morao izazvati jad, no u obnoviteljskom žaru mlade države trebao je potaknuti epohalnu nadu u ekonomsku, psihološku i socijalnu preobrazbu.

Služba počasnog konzervatora u poratnom Senju: glavni projekti i rasprave

Osim kraćih spomena ili nekrologa, o Vuku Krajaču, glavnom protagonistu kulture konzerviranja u poratnom Senju, nije napisana veća studija. Višegodišnji ravnatelj senjskog Muzeja Ante Glavičić (1931.–2003.) još kao student arheo-

7. Nepoznati fotograf, Vuk Krajač, s. a. (Gradski muzej Senj) / Unknown photographer, Vuk Krajač, s. a. (Senj Town Museum)

logije došao je u sukob s Krajačem, pa ga je tek povremeno spominjao. Zahvaljujući današnjoj ravnateljici Blaženki Ljubović započelo je podsjećanje na toga zaslužnog čovjeka.³⁰ Zaboravu u literaturi³¹ odgovara zapušteno stanje nadgrobne ploče na senjskom groblju koja sjeća i na brata Ladislava (1894.–1962.). Ti »građani senjski« stekli su prije Drugoga svjetskog rata javni ugled: stariji kao odvjetnik, mlađi kao državni činovnik.

Iz životopisa sastavljenog 1945. doznaje se da je Vuk Krajač (sl. 7) rođen 27. rujna 1895. U Senju je svršio gimnaziju, a od 1915. do 1918. sudjelovao je u svjetskom ratu. Nakon rata upisao se na Pravni fakultet u Zagrebu da bi već na prvoj godini prešao na Visoku ekonomsko-komercijalnu školu. Dio studija proveo je u Beču na Hochschule für Welthandel, a u Zagrebu je diplomirao i doktorirao na temi iz pomorske politike. Radio je u Zagrebu, Beogradu, na Sušaku i u Antwerpenu, a sudjelovao je na skupovima diljem Europe i objavio brojne članke o pomorstvu.³²

Nekrolog arhitekta-konzervatora Mladena Fučića (1922.–2005.) ističe dvije stvari bitne za razumijevanje Krajačeve osobe: njegovu volju da nakon ratnog razaranja ostane u gradu (»Rođeni Senjanin, htio je umrijeti u Senju«)

i povoljnu recepciju njegova rada (»... dugo će Senjanima lebdjeti pred očima lik počasnog konzervatora Vuka Krajača, koji je postao pojam«).³³

Od 23. travnja 1949. zadužen za gradske spomenike, Krajač se usklađivao s traženjima Narodnog odbora, što je vidljivo u nizu dokumenata sačuvanih u senjskom Muzeju.³⁴ Tako je senjski Odbor nakon spominjanih izbora krajem svibnja 1949. poslao svojeg povjerenika u riječki Oblasni narodni odbor, gdje je imao održati predavanje o potrebi izgradnje željeznice.³⁵ Odbor je taj prijedlog trebao prosljediti Predsjedništvu Vlade Narodne Republike Hrvatske i saveznom Ministarstvu željeznica. Već više od stoljeća stari prijedlog viđen je kao ključ gradskog napretka.³⁶ Krajačeva je energičnost imala odjeka. U spisu Ministarstva komunalnih poslova predstavljen je kao »stručno lice«, odnosno »penzioner Ministarstva željeznica, sa mnogogodišnjom praksom rukovodioca Odelenja Ministarstva saobraćaja u Beogradu«, i kao takvomu trebalo mu je dati prostora i nagradu.³⁷

Umirovljeni pedesetčetverogodišnjak, nastanjen na senjskoj adresi Dvorac 115, nije kanio plandovati: dok je u Zagrebu i Beogradu lobirao za probijanje senjske željeznice ispod Vratnika i preko Vinodola, zalagao se i za izgradnju fiskulturnog igrališta i otvaranje Gradskog muzeja u palači Vukasović. U izvještaju o radu sastavljenom u Rijeci krajem studenoga 1949. vidi se njegova predanost, srodna vizionarstvu cestograditelja Filipa Vukasovića i Kajetana Knežića. U doba razgovora o željeznici, sredinom listopada 1949. u Zagrebu je za osnutak muzeja tražio potporu članova JAZU, a u Konzervatorskom je zavodu o izgradnji Uskočkog mauzoleja u dva navrata razgovarao s Tihomilom Stahuljakom i Mladenom Fučićem. Kako je već tada bila odbačena mogućnost rekonstrukcije crkve sv. Franje, Krajač je za mišljenje o »stilskoj gradnji objekta« pitao i zagrebačkog arhitekta Ivu Župana.³⁸ Vraćajući se više puta na adresu u Jurjevskoj 20, u srpnju 1949. u Zagrebu je došao u kontakt i s ravnateljem Urbanističkog instituta Vladom Antolićem.³⁹ Krajač je tako, u skladu s uvjerenjem da je potrebno čuvati spomenike i gradu omogućiti napredak, stvorio temelje za brojne inicijative. Zato je već u prvim tjednima imenovanja stekao pozornost središta, jer je imao senzibilitet i zamisli za ruševni grad, a pritom je, prema pohvali iz Ministarstva komunalnih poslova, Senj bio jedini grad koji je tako brzo, spremno i temeljito pripremio elaborat o razvoju.

No Krajač nije privukao pozornost samo republičkih i saveznih ustanova: nametnuo se i rodnoj sredini, u kojoj je 1950. osnovao Muzejsko društvo. Njegovu važnost pokazuje podatak da je u prvoj godini, u gradu od 2722 stanovnika, Društvo imalo dvjestotinjak članova.⁴⁰ Prošlost i spomenici privlačili su stanovnike razorena grada možda i otvorenije od orkestriranih političkih okupljanja, pa nije slučajno da je inicijativa za stvaranje sjedišta Društva u porušenoj jezgri imala znatan odjek. Palača Vukasović u srcu grada nije imala samo povijesnu i arhitektonsku vrijednost nego i značenje

u »općoj urbanističkoj situaciji svog užeg ambijenta«. ⁴¹ Spomenička atrakcija novoga kulturnog epicentra trebala je potpomoći socijalnoj koheziji obilježenoj nostalgijom.

Dokumenti vezani uz Krajačevo trinaestogodišnje konzervatorsko djelovanje u Senju nisu obilni, ali omogućavaju razumijevanje glavnih inicijativa. Iako se u njima ne nalaze jasni odgovori na pitanja odnosa političkih i profesionalnih aktera u tretiranju povijesnog grada, tumačeći razdoblje od 1949. do 1955. možemo istaknuti najveće projekte. Riječ je o osnutku Gradskog muzeja u restauriranoj palači Vukasović, prikupljanju i prezentiranju pokretnih spomenika važnih za sliku Senja i identitet njegovih građana, restauratorskim i adaptacijskim intervencijama na kuli Šabac te o regulacijskim planovima unutar gradskih zidina.

Uzimajući u obzir predanost i profesionalnu umreženost počasnog konzervatora koja je prelazila granice Kotara, Oblasti i Republike, zadovoljstvo zagrebačkih i riječkih konzervatora te povjerenje koje je zadobio kod vlasti u Senju, moglo bi se pomisliti da je dosegao društveni ugled poljskih konzervatora koji su rekonstrukcijama stekli potporu novih vlasti. ⁴² U početku se sve i doimalo tako.

U tom su se smislu godinu dana nakon osnutka Muzejskog društva Krajač i predsjednik Gradskoga narodnog odbora Ambroz Rivosechi zajednički obratili zagrebačkim konzervatorima za pomoć oko adaptiranja palače Vukasović u muzej. U dopisu upućenom Stahuljaku 28. travnja 1951. tražili su »inženjera-arhitekta stručnjaka za građevinsko-restauratorske radove ove vrste«. On je trebao doputovati u Senj i »postaviti dijagnozu o cijeloj zgradi«. ⁴³ Na njoj su tada već bila izvedena prva snimanja, a arhitekt ih je trebao uklopiti u svoj projekt. Kao odgovor na to traženje, zagrebački konzervatori kanili su 1. lipnja poslati Mladena Fučića u Senj, no doznali su da kredit za te radove još nije bio odobren u Savjetu za prosvjetu, nauku i kulturu, pa je Fučić ostao u Zagrebu. ⁴⁴

Rad na pretvorbi palače u muzej protegnuo se kroz puno desetljeće. To Krajača nije obeshrabrilo: otvaranje muzeja shvatio je kao osobno poslanstvo, pa je potporu tražio posvuda, od riječkih konzervatora i zagrebačkih urbanista i arhitekata do članova JAZU i industrijskih giganata peto-ljetke. Iako je u ljeto 1952. zagrebački arhitekt Ivo Župan izdao Krajaču potvrdu da se u njegovu studiju u Mesničkoj 12 prema narudžbi Konzervatorskog zavoda Rijeka i Krajačevim uputama izrađuje »detaljan nacrt sadanjeg i budućeg restauriranog stanja pročelja palače Vukasović«, stvar se ipak nije pomakla s mrtve točke. ⁴⁵ Krajačeva odlučnost vidi se i u prvim njegovim pokušajima da izvijesti širu javnost o važnosti svojih napora. U jednom dokumentu iz toga doba nalazimo podatak da je Krajač stalno izvještavao redakciju zagrebačkog časopisa *Arhitektura* o restauriranju palače Vukasović. Iako se u časopisu ne nalaze njegovi tekstovi, redakcija se bavila mišlju da o toj temi objavi »separatnu ediciju«. ⁴⁶

Nakon višemjesečnog zatišja koje je bilo obilježeno sukobom s lokalnim političarima, Krajač je u veljači 1954. od predsjednika Upravnog odbora zagrebačke *Prvomajske* Jakova Petrovića i direktora Vilima Meška primio odbijenicu na molbu da tvornica sufinancira »spašavanje kulturno-historijskih spomenika« Senja. ⁴⁷ Uskoro je riječka konzervatorica Iva Perčić izvijestila Krajača da su sredstva za restauriranje palače Vukasović planirana u proračunu VII. Odjela za likovne umjetnosti i muziku JAZU, no još nije bila dobivena potvrda Sekretarijata za budžet i državnu administraciju. ⁴⁸ Sve to zbivalo se u danima dugo iščekivanog dolaska arhitekta Milana Grakalića u Senj. On je od 16. do 20. veljače 1954. pripremio dokumentaciju za izradu projekta restauriranja palače. U strepnji da se projekt još jednom ne odloži, Krajač je tadašnjega ravnatelja Konzervatorskog zavoda Zagreb Milana Preloga zamolio da kod predsjednika Instituta za likovne umjetnosti Mladena Kauzlarica požuri doznaku dogovorenog iznosa od 85 tisuća dinara. ⁴⁹

Nakon dugih nastojanja da se osigura financiranje, u ljeto 1954. započele su stručne rasprave arhitekata i konzervatora o načinu interveniranja na palači Vukasović. Tajnik Konzervatorskog zavoda Zagreb Zvonimir Turina poslao je očitovanje riječkim kolegama o »idejnim skicama« arhitekta Grakalića, tražeći od njega i arhitekata Mohorovičića i Horvata da prouče mogućnost izgradnje stubišta u unutarnjem dvorištu koje ne bi zasijecalo u stilski restaurirane lukove. Zanimljivo je da se za važni dio uličnog pročelja palače, nesačuvani kasnogotički prozor, tražilo rekonstruiranje ali i prethodno ispitivanje »da li je postojeći fragment vrha kamenog okvira zaista sa te palače«. ⁵⁰

Sučelice Bilinićevu epohalnom djelu rekonstruirane senjske katedrale izvedenom prije Krajačeva nastupa u službu, palača Vukasović uređivana je do početka šezdesetih godina (sl. 8) te je uz obližnji Vancašev zvonik, renesansnu palaču Živković i palaču Carina te uz danas nažalost posječena stabla trga Cimiter tvorila ambijent smiraja i normalizacije. Te promjene osjećali su i književnici. Kada je 1955. putovao u Senj, Gustav Krklec doživio je »tu kamenu simfoniju, taj sivi, vjekovni kamen, pun srebrnaste i pepeljaste platine kao glavno obilježje ovog drevnog, primorskog grada [...], ovoga našeg gradića-invalida« koji je ipak »ostao žilav, pun gorštačke vitalnosti i borbenih tradicija«. Već je tada uočio da »Senj polako vida teške ratne rane, kako se oporavlja, podiže, izgrađuje i biva čvršći«. ⁵¹

Do 1956. palača je imala armirano-betonski serklaž nad pročelnom i dvorišnom zgradom, obnovljenu drvenu konstrukciju i dimnjake, isklesane dovratnike i doprozornike, no za dovršetak radova trebalo je još oko 10 milijuna dinara. ⁵² Do 1960., kada se Krklec vratio u grad u društvu Cesarića, Tadijanovića, Frangeša, Slavičeka i Kaleba, bio je dovršen glavni dio radova, obnovljeno je krovništvo i glavno pročelje s ulaznim stubištem. Tada su stilski restaurirani dvorišni trijem i cisterna: »... uglavnom su osigurana i materijalna

8. Nikola Vranić, Radovi na palači Vukasović, 1955. (Ministarstvo kulture RH, Konzervatorski odjel u Rijeci, Fototeka, inv. br. 17508) / Nikola Vranić, *Construction works on the Vukasović palace, 1955* (Ministry of Culture, Conservation Department in Rijeka, Photo library, inv. no. 17508)

sredstva, ali se ukazuje i potreba da općina Senj iz sredstava stambenog fonda osigura znatne dotacije za unutrašnje uređenje zgrade kako bi mnoštvo vrijednih izložaka konačno našlo svoje utočište.«⁵³

Jedan je događaj morao dodatno potaknuti promišljanje preobrazbe senjskih ruševina u oživjeli grad. Krajem kolovoza 1952. Josip Broz Tito prvi je put obišao Senj. Na proputovanju od Brijuna prema Splitu na brodu *Jadranka* primio je političke predstavnike grada, koji su ga izvijestili o sedamdesetpostotnom ratnom razaranju. Nakon toga, pogled s broda maršalu više nije bio dovoljan, pa je prekorio rukovoditelje jer nisu bili »smjeliji u prevladavanju ratnih posljedica«. Stoga je, nakon razilaženja mase okupljene na obali koja je nosila njegovo ime, prošetao gradom i »stekao dojam kako će trebati zaista uložiti velike napore da se grad podigne iz ruševina«. ⁵⁴ Kada se 18. srpnja 1960. u društvu sudanskog predsjednika Abbouda vratio u grad, zamijetio je da su »počeli podizati stambene zgrade već i izvan gradskih zidina«. ⁵⁵

Titov pogled na Senj nije se umnogome razlikovao od impresionističkih pogleda putnika parobrodom u 19. stoljeću, no politički su se čelnici još desetljećima kasnije uvjeravali da je »njegova posjeta mnogo pridonijela bržem otklanjanju ratnih posljedica«. ⁵⁶ Bila to istina ili ne, pogled moćnika s palube usmjerio se slomljenom gradskom prizoru, koji je uz mrak nevera, zabilježen na fotografiji Đure Griesbacha (sl. 9) pedesetih godina, morao djelovati nestvarno, pa i politički neprihvatljivo. ⁵⁷ Lučki prizor, koji je Ivan Standl oko 1870. zabilježio kao cjelovit, sada je

9. Đuro Griesbach, *Nevera* (Pogled na Senj), oko 1958. (Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, inv. br. m16981-14) / Đuro Griesbach, *Storm* (View of Senj), c. 1958 (Museum of Arts and Crafts, Zagreb, inv. no. m16981-14)

10. Nepoznati fotograf, Partizani u senjskoj luci. U pozadini porušeni sklop Paromlina, oko 1945. (vlasništvo Ivana Stelle, Senj) / *Unknown photographer, Partisans in Senj port, with the demolished steam mill complex in the background, c. 1945 (Collection of Ivan Stella, Senj)*

sačinjavao ruševni sklop Carskih magazina, »drezdenska« sablast Biskupskog dvora i devastirani hibrid Paromlina i kule Šabac (sl. 10). Zato se introspekcija koja se osjeća u Krajačevu nastojanju oživljavanja palače Vukasović u srcu grada, morala upotpuniti jasnijim očitovanjem reforme. Već je spomenuto stalno nastojanje da se građevine vide kao dijelovi za cjelinu, to jest kao ulomci izgubljenog ali i glasnici obnovljivoga starog ugođaja. To se načelo vidi i 1952. u prepisci Narodnog odbora i Milana Preloga vezanoj uz povrat starih senjski topova iz Zagreba u porušeni grad. Nekoć postavljeni na zagrebačkom Jezuitskom trgu, topovi su u travnju 1952. ležali »na javno-prometnoj površini u Medvedgradskoj ulici« kraj Gliptoteke, pa je postojala »opasnost da budu pretopljeni«. ⁵⁸ Krajač se angažirao i u tom slučaju, pa je u ljeto 1952. sudjelovao u organiziranju njihova prijevoza u grad. ⁵⁹

No upravo je u rješavanju problema oblikovanja lučkog lica Senja, zabilježenog u vojnim kartama i fotografijama Standla, Szabe, Kratochwila, Griesbacha, Schneidera i pilota Kraljevine Jugoslavije, prekinut skladni odnos Krajača i lokalnih vlasti. U raspravi o očuvanju i/ili razvijanju, odnosno o pojedinom i skupnom u prostoru unutar gradskih zidina, putevi počasnog konzervatora i odbornika naglo su se razišli. To se vidi 1953. kada se zbio raskol oko restauriranja ili žrtvovanja kule Šabac u ambijentu luke.

Ta lučka kula bila je *Pravilnikom o starinama* iz 1947. uključena u zaštićeno područje našavši se u fokusu konzer-

vatora koji su u bombardiranju industrijskog sklopa vidjeli priliku a ne nevolju. Podsjetimo, Krajač je tada sastavio *Promemoriju o reguliranju luke i grada*, zagovarajući rušenje Paromlina i restauriranje kule (»sačuvati i restaurirati kao važan ostatak starih gradskih bedema uz more«) iako se još nije znalo što bi nakon oslobođanja i restauriranja trebalo slijediti, osim prolaska prijeteece brze autoceste. ⁶⁰

Nekoliko tjedana kasnije, Iva Perčić izvjestila je Konzerzatorski zavod Zagreb o boravku u Senju. Potičući raspravu o svrhovitosti spomenika, ustvrdila je da ostatak porušene kule »strši iznad pristaništa bez ikakve veze sa današnjim životom i bez ikakve primjene«. ⁶¹ Potom je Krajač u *Elaboratu* iz 1949. zatražio skidanje žbuke s kule i njezino integriranje jer je to »strogo historijski vrijedni spomenik te se ni u kom slučaju ne smije rušiti ili možda samo preinačivati sa spoljašnje strane«. Budući da su rušenjem Paromlina na kuli izašle na vidjelo velike praznine, Krajač je za njihovo saniranje preporučio uzimanje klesanaca s obližnje kuće Hreljanović. ⁶² Nakon toga nastupilo je višegodišnje zatišje.

U ožujku 1953. odlučeno je da se na mjestu Paromlina podigne nova zgrada Lučke kapetanije. Krajač i predstavnici Narodnog odbora, riječkoga Urbanističkog instituta i Uprave pomorske oblasti za sjeverni Jadran vidljive su ostatke tada nazvali »beznačajnim recentnim ostatkom paromlina« što je omogućilo njihovo uklanjanje i početak novogradnje. No Krajač je uskoro uočio da se u prizemlju nalazi ostatak autentičnoga obrambenog zida i zatražio obustavu radova.

11. Nepoznati fotograf, Pogled na sklop Paromlina početkom 20. stoljeća, razglednica (privatno vlasništvo) / *Unknown photographer, View of the steam mill complex in the early 20th century, postcard (private collection)*

U tome su ga podržali i zavodski konzervatori jer bi projekt izrazio »nezdruvu tendencu rušenja ne samo gradskog zida već i kule Šabac«. ⁶³ Krajačeva obustava dovela je do otvorenog sukoba, pa su iz Narodnog odbora Senj od republičkih vlasti ubrzo zatražili njegovu smjenu, optužujući ga da svojim postupkom »sprječava razvitak grada«.

Suprotno od današnjih običaja, Krajaču su nakon tih optužbi u obranu stala najviša tijela Republike: Savjet za prosvjetu, kulturu i nauku te zavodi u Zagrebu i Rijeci. Oni su mu dali punu potporu zbog »savjesnog i konstruktivnog rada na očuvanju kulturno-historijskih spomenika grada i kotara Senja«. ⁶⁴ Mladen Fučić konstatirao je da je kula Šabac »našla svoga branitelja u osobi počasnog konzervatora. Pravedno je da se to konstatira i istakne kao svijetao primjer, to više što njegovo obrazloženo i dosljedno stanovište prihvaća sve veći broj građana, kao i odgovornih ljudi u NOG Senj«. ⁶⁵ Ovo »afrontiranje« imalo je još jednu pozitivnu posljedicu koja je važnija no što se isprva čini. Tada je tridesetjednogodišnji Fučić na mikrourbanističkoj ravni dobio prigodu realizirati Krajačevu sintezu očuvanja i razvoja jer mu je povjeren posao projektiranja zgrade Kapetanije i restauriranja kule, čime su se bavili tadašnji arhitekti podijeljene Njemačke, Italije, Francuske i Velike Britanije, iako su se izražavali rječnikom organskog ili funkcionalističkog modernizma a ne rekonstrukcije i mimetizma.

O Mladenu Fučiću tek treba napisati dostojnu studiju jer je riječ o neumornom konzervatoru koji je obilazak spomenika i arhitektonska snimanja u poratnim vremenima potpunjavao lucidnim zapisima. Već je u tekstu iz 1954. pokazao jasnu viziju za kulu Šabac: »Osim respektiranja materijalnog postojanja autentičnih ostataka stare fortifikacije, Zavod je

zatražio da novogradnja dobrim proporcijama prema okolini očuva *mjerilo*, koje ta okolina diktira. Ujedno se je izjasnio za to, da se vertikalni valjak kule tretira kao arhitektonski akcenat kompletne aglomeracije«. ⁶⁶

U tom se navodu vide usklađena i elaborirana načela konzervatora u »središtu« i na »periferiji«. Krajem 1954. Krajač se Prelogu mogao pohvaliti da je u Senju prikupljen novac za radove na trima značajnim povijesnim objektima: kuli Šabac, palači Vukasović i patricijskoj kući u Uskočkoj ulici nedaleko od katedrale. ⁶⁷

Krajač se brinuo za radove na kuli, osobito nakon Fučićeva odlaska u Vipavu na odsluženje vojnog roka. U studenom 1954. poslao mu je dva pisma o aktualnim zbivanjima, odnosno korekcijama njegova projekta u izvedbi koju su nadzirali Krajač, građevinski nadstojnik Bartol i inženjer Bižaca. ⁶⁸ U svojim je tekstovima ustrajavao na uporabi pojmova originala i autentičnosti iako je u integriranju gradskih spomenika trebalo koristiti *neautentičnu* građu sa susjednih ruševina. To pokazuje da je prijetnji gubitkom kule suprotstavio imperativ ponovne uspostave spomenika vjerujući u autentičnost rekonstruirane forme a ne u autentičnost prethodno oslobođena ulomka. I ta je prilagodba standarda, koja nalikuje svjesnom odricanju od predratnih pravila kod poljskih, talijanskih i hrvatskih konzervatora, omogućila redefiniranje spomenika i njegova okoliša u cilju ponovnog oživljavanja grada. U skladu sa shvaćanjem povijesnog ambijenta Senja kao sustava vrijednosnih odnosa i međuovisnosti jedinice i mnoštva, kod restauratorskog je postupka integriranje značilo i preobrazbu ambijenta. Treba samo usporediti prijeratno stanje Berislavićeve (sl. 11) s poratnom Titovom obalom na južnom izlazu iz grada

12. Nikola Vranić, Kula Šabac i zgrada Lučke kapetanije u Senju, 1955. (Ministarstvo kulture RH, Konzervatorski odjel u Rijeci, Fototeka, inv. br. 18088) / Nikola Vranić, Šabac fort and the Port authority building in Senj, 1955 (Ministry of Culture, Conservation Department in Rijeka, Photo library, inv. no. 18088)

(sl. 12), pa će se lakše shvatiti o kakvim je preobrazbama u formi, estetici i semantici prostora bila riječ.

Konačno, usred rasprava o prometnom povezivanju i revitaliziranju grada, restauriranju i adaptiranju povijesnih spomenika te urbanom projektiranju u jezgri, ujesen 1954. otvorena je rasprava o izgradnji Gradske tržnice na sjevernom dijelu teško razorene Male place. Kako je navedeno, prostor je prije rata nosio naziv Bakačev trg da bi nakon 1945. bio prozvan Trgom žrtava fašizma. Gustav Krklec 1960. zaključio je da je »jedno od najvažnijih pitanja u okviru urbanističkog i konzervatorskog uređenja Senja oblikovanje tzv. Male place«. ⁶⁹ Do Krajačeva *Elaborata* iz 1949. trg se nikada nije zamišljao kao cjelina. Uvijek ga se samo spominjalo i ukratko opisivalo po pojedinim atrakcijama. ⁷⁰ Taj je dio grada teško stradao, pa je sjeverni i istočni dio trga s reprezentativnom arhitekturom nalikovao bombardiranom Zadru (sl. 13).

Krajač je o trgu pisao u drugom poglavlju *Elaborata* raspravljajući o regulaciji unutar starih gradskih bedema. Upozorio je Ministarstvo komunalnih poslova da je ovdje zbog bombardiranja »razoren i nestao čitav blok kuća«, među kojima i šesnaestostoljetna palača Bassani-Sacchi-Vranyczany-Chudoba, kao i kuća Rukavina. Krajač se, kao i u slučaju razorena ambijenta male arhitekture oko Široke kuntrade, nije usuđivao išta preporučivati za Malu placu, jer je razorenost dopirala do palače Carina i katedrale. Stručno povjerenstvo koje se imalo baviti tim prostorom trebalo je »detaljno istaknuti današnje stanje na tome mjestu, današ-

nju i skoro buduću potrebu grada pogledom na to mjesto i konačno [...] točno odrediti koje pojedine zgrade i ulice tog bloka će se morati obnoviti, a koje će se morati napustiti, e da bi čitav ovaj predjel grada, u regulatornoj osnovi bio cjelovit t. j. bez urbanistički ne riješenih pitanja.« Krajač je ruševni prostor već tada htio oplemeniti zdencem s kipom mladog ribara koji se od 1876. do 1938. nalazio na Berislavićevoj obali. ⁷¹ Kao i kod ambijenta kule Šabac, trebale su proći godine da se započne rasprava o osmišljavanju teško

13. Fran Šijanec, Pogled na senjski Trg žrtava fašizma s južne strane, 1954. (Ministarstvo kulture RH, Konzervatorski odjel u Rijeci, Fototeka, inv. br. 5085) / Fran Šijanec, View of the Trg žrtava fašizma (Victims of Fascism Square) in Senj from the south, 1954 (Ministry of Culture, Conservation Department in Rijeka, Photo library, inv. no. 5085)

14. Fran Šijanec, Nova tržnica u izgradnji na senjskom Trgu žrtava fašizma, 1954. (Ministarstvo kulture RH, Konzervatorski odjel u Rijeci, Fototeka, inv. br. 5084) / Fran Šijanec, Construction of the new market on the Trg žrtava fašizma (Victims of Fascism Square) in Senj, 1954 (Ministry of Culture, Conservation Department in Rijeka, Photo library, inv. no. 5084)

oštećenog trga, a konzervator je doživio i nove nesporazume s Narodnim odborom. Kako se vidi u nekoliko sačuvanih dopisa iz listopada 1954., zbog neodobrenih sredstava JAZU za reguliranje Senja unutar starih bedema Odbor se odlučio na izgradnju tržnice bez konzultiranja s počasnim konzervatorom, pa i bez ishoda građevinske dozvole. U dopisu Arhitektonskom savjetu Konzervatorskog zavoda Zagreb predsjednik Narodnog odbora Senj Milan Tomljanović pokušao je objasniti: »Lokacija je izabrana tako, da funkcionalno odgovara potrebama tržnice i da ujedno ispuni glavnu prazninu nastalu usljed bombardovanjem porušenih stanbenih zgrada, a koja praznina, kao eventualno prošireni trg na tome mjestu, urbanistički nikako nebi bila opravdana.«⁷²

Nakon što je Prelog od Krajača zatražio pojašnjenje Tomljanovićeve dopisa koji je sadržavao i projekt izgradnje tržnice, djelo tada tridesetogodišnjega nesvršenog studenta arhitekture Luke Prpića,⁷³ počasni je konzervator pojasnio da je bezuspješno upozoravao članove Odbora na potrebu konzultiranja riječkoga Urbanističkog instituta i konzervatorskih zavoda. Budući da je Krajač u to doba baš uz pomoć Odbora uspio započeti niz projekata kojima se Prelogu ranije pohvalio a još se nije utihnula bura oko kule Šabac, pozvao je Preloga na ustupak. Krajač je držao da se neodobrena novogradnja usred vrijednog, porušenoga starog ambijenta (sl. 14) odobri i korigira (prilažuci i skicu regulacije arhitekta Grakalića), a da se na slikovitosti i spomeničkoj vrijednosti očuvanog dijela trga ustrajava pomoću restauratorskih po-

stupaka na Gradskoj loži i gotičkoj kući Daničić-Homolić, »i time znatno doprinese pravom senjskom izgledu cijelog tog trga.«⁷⁴ Iako se problematici toga povijesno vrijednog trga vratio pred kraj života, Krajač je već ovdje zacrtao još jednu vrstu kompromisa između konzervatorskih principa i pragmatike urbanog progresa. Uvidjevši da je nerealno očekivati pojavu glasovitijih projekata (kao što je tada počeo biti slučaj u Šibeniku i Zadru), odlučio je pristati na polovičan uspjeh u revitalizaciji. Nažalost, cijena ustupka išla je ukorak s drugom realnošću Senja: osim Melite Viličić, Senjom se otada nije sustavno i izravno bavio nijedan glasovitiji hrvatski konzervator, arhitekt i urbanist. Zato su stari spomenici na južnoj strani trga sve do našeg doba ostali zapravo zapušteni, dok je arhitektura tržnice doživljavala promjene i prilagodbe u skladu sa životnim potrebama grada.

Krajač se vješto snalazio na više zahtjevnih projekata, pribavljao sredstva, nalazio rješenja s nestrpljivim političkim upraviteljima, istodobno se baveći problemima estetike, očuvanja i reguliranja. Nestalni dotok sredstava iz Akademije znanosti i umjetnosti mogao je galvanizirati gradske spomenike, no u neimaštini je zahtijevao i mudrost upravljanja povijesnim ambijentom i međuljudskim odnosima. Koliki je bio intelektualni domet i osjećaj kompetentnosti u Krajača pokazuje njegova briga za »malu arhitekturu« Senja sredinom pedesetih godina, što je trebalo upućivati na novi oblik konzervatorskog altruizma ali i političke širokogrudnosti komunističke uprave, odnosno na brigu za »običnog čovjeka«.

15. Nino Vranić, Južna strana Široke kuntrade u Senju, 1955. Lijevo se vidi Vuk Krajač (Ministarstvo kulture RH, Konzervatorski odjel u Rijeci, Fototeka, inv. br. 17511) / Nino Vranić, South side of the Široka kuntrada Street in Senj, 1955, with Vuk Krajač on the left (Ministry of Culture, Conservation Department in Rijeka, Photo library, inv. no. 17511)

Iako se u početku nije htio uključivati u problematiku oživljavanja takvih arhitektonskih sklopova, u spisima toga doba (pa i na fotografijama iz 1955.; sl. 15) vidimo ga u obilasku tih dijelova grada. Krajač je dotad pokazao privrženost srednjoeuropskim idejama iz naraštaja Gjure Szabe s početka 20. stoljeća, valorizirajući stare, slojevite i slikovite ambijente, no zbog ratnih je razaranja prednost isprva dao saniranju onih ambijenata koji su neposredno okruživali već ranije izlučene spomeničke punktove. Kako se od početka poratnih konzervatorskih napora u Senju stalno radilo na koordiniranom tretiranju pojedinosti i cjeline, Krajač se oko 1955., vjerojatno i zbog sve češćih dolazaka arhitekata i urbanista (Mohorovičića, Kolacija, Grakalića) otputio u razorene pučke četvrti oko Široke kuntrade i Zgona, razmatrajući njihovo očuvanje i probleme razvoja.

Riječki konzervatori koji su već godinama radili na zaštiti ambijenata istarskih gradova, u siječnju 1955. uputili su senjskom Narodnom odboru dopis o čuvanju »originalnog izgleda tipično starih senjskih ulica«. Kako bi Senj očuvao svoju »pravu karakterističnost«, trebalo je sačuvati sve kamene prozorske i vratne pragove i izbjegavati unošenje armiranobetonskih konstrukcija. Tada se predviđala obnova Široke

kuntrade, i to »uz uspostavu vanjskog izgleda pojedinih objekata na tome mjestu onako kako su u originalu bile«. ⁷⁵ Kako vidimo, ključne su riječi (*originalno, karakteristično, staro, izvanjsko*) i dalje bile na snazi, no sada su primijenjene na poimanje urbanih četvrti.

Krajač se ubrzo i sam očitovao, pa je u izvješću riječkom Zavodu podijeljenom u osam točaka, četiri posvetio problemu ambijenta. Pišući o stavljanju u funkciju starih lampaša kraj katedrale (jedan se i danas ondje nalazi), tvrdio je da će to »doprinijeti estetskom izgledu ovog historijskog ambijenta«. Kada su se problematikom očuvanja i rekonstruiranja starog ambijenta u Italiji bavili stručnjaci poput Alfreda Barbaccija i Carla Ceschija, ⁷⁶ Krajač je nastupao kao zaštitnik i obnovitelj stare slike pojedinačnih spomenika i cjelina. Na trgu Cilnica spriječio je postavljanje rasvjetnih tijela na monumentalnu kamenu fontanu i založio se za restauriranje izvorne vodoopskrbne namjene, što do danas nije ostvareno. Kraj razorene crkve sv. Franje, gdje se umjesto stiješnjena ambijenta otvorila čistina za negdašnje snivanje o Uskočkom mauzoleju i današnju krčmarsku poduzetnost, predsjednik Narodnog odbora htio je porušiti dvije »stare senjske kuće« kako bi na njihovu mjestu bila proširena ulica. Krajač je i to spriječio, odlučno zastupajući konzervatorsku i rekonstrukciju opciju. Budući da je u proteklim mjesecima uspio zaposliti arhitekta i zidare na barem tri povijesne lokacije, bio je uvjeren da će uskoro ostvariti i najveći plan: primjenu rekonstrukcijskog pristupa na anonimnoj arhitekturi. To ipak nije doživio; ni on, a do danas ni Senj.

Zaključak

Krajačevo prvo razdoblje djelovanja u službi počasnog konzervatora prikazano u ovom radu bilo je iznimno aktivno. Nakon prvih pet godina povremenih dolazaka konzervatora iz Zagreba i Rijeke te nacionalno važnog projekta rekonstruiranja senjske katedrale, od 1949. nastupilo je doba konzervatorskog djelovanja dosad zanemarenog Vuka Krajača. Prostor ovog članka ne omogućuje prikaz njegova rada do smrti 1962., pa će se o tome raspraviti u idućoj studiji. Kada je riječ o prikazanom šestogodišnjem radu, može se zaključiti da je Krajač imao ključnu ulogu u povezivanju političkih i konzervatorskih zajednica Zagreba, Rijeke i Senja. Ovaj pregled dijela njegovih aktivnosti do 1955. pokazuje da se treba usmjeriti istraživanju rada počasnih konzervatora i u ostalim gradovima, poput Grge Oštrića u Zadru, Frane Dujmovića u Šibeniku ili Danice Pinterović u Osijeku, kako bismo dobili jasniju sliku o njihovoj ulozi u manjim a povijesno važnim sredinama.

U spomenutom nekrologu Mladen Fučić pisao je o počasnim konzervatoru Senja kao *pojmu*. Hiperaktivni umirovljenik kojeg su u konzervatorskoj službi mučili i zdravstveni

problemi, zapamćen je jer je »sitnim svakodnevnim radom obranio od nagrđivanja mnoge čedne građanske kuće koje, zbrojene u jednu cjelinu i djelovanjem mnoštvom svojih nedefiniranih komponenata, daju Senj.«⁷⁷

Krajačev senzibilitet za spomenike i stare ambijente nije simptom samo predratnih, »zastarjelih« shvaćanja koja je, poput Szabe, mogao primiti za studija u Beču ili za boravka u Antwerpenu. Svoju je pripadnost razorenu zavičaju pokazivao podjednako čuvajući ogranj konzervatorske ideje koja je u Europi trijumfivala oko 1900., i otkrivajući pragmatičnu potrebu »korjenite promjene stava prema kulturnoj baštini« nakon bombardiranja grada.⁷⁸ U prikazanom razdoblju Krajač se, kao učeni entuzijast, spomenicima bavio zrelo i promišljeno, pa je, kako smo vidjeli, u svojim elaboriranim prijedlozima za razoreni Senj otvorio teme odnosa vanjske slike arhitektonskog spomenika i funkcioniranja njegove adaptirane nutrine, autentičnosti izvorne i restaurirane forme, očuvanja i rekonstruiranja slike grada, odnosa pojedinih spomeničkih punktova i urbane cjeline, povijesno-estetske atrakcije i socijalne funkcije spomenika. Ukratko, iako je u početnim godinama svojega konzervatorskog djelovanja nailazio na osporavanja a nakon smrti je gotovo zaboravljen, njegove su se zamisli nastavile realizirati idućih sedam godina. Tada se posvetio problemima urbanog projektiranja, a rješavanje toga pitanja privuklo je dotad najveći broj stručnjaka naše zemlje.

BILJEŠKE

1 O ratnom razaranju Senja usp. ANTE GLAVIČIĆ, *Njemačko bombardiranje Senja 1943.*, Senjski zbornik, 10–11 (1984.), 341–354; MIHAEL SOBOLEVSKI, *Bombardiranje Senja zrakoplovima u Drugom svjetskom ratu*, Senjski zbornik, 30 (2003.), 363–376; MISLAV BILOVIĆ, DRAGAN VLAHOVIĆ, ANTUN VRHOVAC, *Senj, stradanja u Drugom svjetskom ratu*, Matica hrvatska, Senj, 2010.

2 Članak *Konzerviranje i urbana reforma u Senju, 1945.–1949.* u pripremi je za objavu.

3 Pitanje je bitno za razumijevanje poratnih rekonstrukcija »neugodne baštine« nastale za »nenerodnih režima«, primjerice u zalaganju za rekonstruiranje dvorca Januševca, šibenske Gradske lože ili senjske katedrale. Pritom su estetski, povijesni i urbanistički argumenti poratnih konzervatora služili kao opravdanja za ponovnu uspostavu građevina koje su do prevrata služile klasnim i političkim neprijateljima.

4 Prvi korak u proučavanju političkog ustroja poratnog grada učinili su: ŽELJKO BARTULOVIĆ, MONIKA LEKA, *Upravna povijest Kotara Senj 1946.–1948.*, Senjski zbornik, 41 (2014.), 381–410.

5 U prvoj Jugoslaviji napeti se međunacionalni odnosi ipak naslućuju u Tijanovu naglašavanju da u Senju do kraja 18. stoljeća nema pravoslavnog stanovništva. Usp. PAVAO TIJAN, *Grad Senj u povijesti i kulturi hrvatskog naroda*, u: Hrvatski kulturni spomenici: I. Senj, JAZU, Zagreb, 1940., 33. Godinu dana potom ustaške vlasti porušile su pravoslavnu crkvu Velike Gospojine podno Nehaja.

6 Usp. Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine (dalje: MK-UZKB), Topografska zbirka, Vuk Krajač, *Promemorija o reguliranju Senja*, 2. rujna 1947., 3.

7 GJURO SZABO, *Arhitektura grada Senja*, u: Hrvatski kulturni spomenici: I. Senj, JAZU, Zagreb, 1940., 35–52. Szabo piše o »osebnosti«

»karakternosti« zanemarenog Senja, pa je malo gradova »koji bi se tako neodoljivom silom usjekli u dušu svakog misaonog čovjeka« (str. 35).

8 To pokazuju tekstovi Nevena Šegvića. NEVEN ŠEGVIĆ, *Bilješke uz izložbu sovjetske arhitekture*, Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske, VII/807 (6. prosinca 1947.), 2; NEVEN ŠEGVIĆ, *Realizam sovjetske arhitekture*, Arhitektura, 4–6 (1947.–1948.), 16; NEVEN ŠEGVIĆ, *Zabluda i kriza buržoaske arhitekture*, Arhitektura, 13–17 (1948.), 129–131.

9 Poimanje lokalnog, republičkog i nacionalnog bilo je i nakon rata važno, uključujući i ustroj konzervatorske službe. Usp. LJUBO KARAMAN, *O organizaciji konzervatorske službe u NR Hrvatskoj*, Zbornik zaštite spomenika kulture, 1 (1950.), 153: »Uvidjelo se da je centralizacija na ovom području neumjesna. Pojedini narodi i krajevi Jugoslavije razvijali su se na kulturnom području u prošlosti vrlo često odvojeno jedni od drugih, dok je kulturno-historijska baština pojedinih republika uglavnom zaočružena cjelina, pa je stoga centralizacija neumjesna kod ustanova namijenjenih upravo proučavanju kulture i spomenika prošlosti.«

10 Rad ove arhitekture u Senju od 1960-ih godina tek treba valorizirati. Ona je na osnovi višegodišnjega arhitektonskog snimanja povijesne jezgre publicirala brojne članke u *Senjskom zborniku* i časopisima JAZU.

11 –, *Razvoj i perspektive komunalne privrede Senja*, Riječki list, III/569 (4. siječnja 1949.), 2.

12 –, *Okružni narodni sud u Rijeci izrekao osudu grupi ustaških terorista iz Senja*, Riječki list, III/665 (24. travnja 1949.), 2.

13 MK-UZKB, Topografska zbirka, Vuk Krajač, *Promemorija o reguliranju Senja*, 2. rujna 1947.; MK-UZKB, Topografska zbirka, Vuk Krajač, *Elaborat o regulaciji grada i luke Senja*, 5. veljače 1949., 1–81.

14 MK-UZKB, Topografska zbirka, Vuk Krajač, *Elaborat o regulaciji grada i luke Senja*, 5. veljače 1949., 18.

15 Ibid., 19.

16 O njemačkim gradovima usp. tekstove Simone Hain, Andreasa Hohna, Thomasa Topfstedta, Hansa Bergera i Jürgena Paula u: *Neue Städte aus Ruinen. Deutscher Städtebau der Nachkriegszeit*, (ur.) Klaus von Beyme, Werner Durth, Niels Gutschow, Winfried Nerdinger, Thomas Topfstedt, Prestel-Verlag, München, 1992.

17 Usp. MK-UZKB, Topografska zbirka, *Pravilnik o čuvanju starina u gradu Senju*, 1947., članak 2.

18 MK-UZKB, Topografska zbirka, *Elaborat o regulaciji grada i luke Senja*, 5. veljače 1949., 19–36.

19 Ibid., 33. Kako vidimo, Krajač preuzima pojmove Gjüre Szabe iz 1940. godine.

20 Usp. VUK KRAJAČ, *Urbanističko uređenje 'Male Place' u Senju*, Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU, IX/1–2 (1961.), 35–42.

21 MK-UZKB, Topografska zbirka, *Elaborat o regulaciji grada i luke Senja*, 5. veljače 1949., 46.

22 AMBROZ RIVOSEKI, *Ove godine pojačat će se rad na planskoj izgradnji Senja*, Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske, IX/1215 (28. ožujka 1949.), 3.

23 –, *Primjer Senjskog kotara. Izbori za mjesne odbore*, Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske, IX/1271 (2. lipnja 1949.), 1. O biskupu usp. MILE BOGOVIĆ, *Dr. Viktor Burić. U povodu 100. obljetnice rođenja senjskog biskupa i prvoga riječko-senjskog nadbiskupa*, Senjski zbornik, 24 (1997.), 283–288.

24 –, *Pristupajući oduševljeno na izbore narod naše Oblasti manifestirao svoje jedinstvo i odanost narodnoj vlasti, Partiji i drugu Titu*, Riječki list, III/681 (24. svibnja 1949.), 1.

25 –, *U Rijeci je otvorena izložba rada konzervatorskih zavoda Hrvatske*, Riječki list, 15. svibnja 1949., 3.

26 –, *Obnova starog dvora u Kraljevici*, Riječki list, 18. rujna 1949., 3.

27 R. N., *U Bakru je otvoren Mjesni muzej*, Riječki list, 22. rujna 1949., 3.

28 S. B., *Rad riječkog Konzervatorskog zavoda*, Riječki list, 20. veljače 1949., 3.

29 Ibid.

30 BLAŽENKA LJUBOVIĆ, *Osnivači Gradskog muzeja Senj*, u: *Spomenica 1962.–2012.*, Gradski muzej Senj, Senj, 2012., 47–48.

31 Iznimku čini ENVER LJUBOVIĆ, *Senjska plemićka obitelj Krajač-Krajatz-Krajatch*, Senjski zbornik, 38 (2011.), 41–51, 50.

- 32 Gradski muzej Senj, Ostavština Vuka Krajača (dalje: GMS-OVK), Curriculum vitae i publicistički radovi dr. Vuka Krajača, Zagreb, 5. studenoga 1945.
- 33 MLADEN FUČIĆ, *Dr Vuk Krajač*, Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU, X/3 (1962.), 259.
- 34 Zahvaljujem ravnateljici Muzeja Blaženki Ljubović na pomoći u pronalasku spisa prilikom posjeta krajem kolovoza 2016.
- 35 GMS-OVK, Prijedlog za izradu trase drugog kolosijeka Rijeka-Zagreb, Senj, 31. svibnja 1949.
- 36 O historijatu prijedloga za izgradnju željeznice od sredine 19. do sredine 20. stoljeća usp. MIRA KOLAR, *Senjska željeznica*, Senjski zbornik, 26 (1999.), 247–284.
- 37 GMS-OVK, Dopis Ministarstva komunalnih poslova Ministarstvu rada NRH – Suglasnost za uposlenje stručnog lica-penzionera kao honorarnog, Zagreb, 15. studenoga 1949.
- 38 GMS-OVK, Izvještaj o radu Vuka Krajača u Zagrebu prema nalogu Narodnog odbora Oblasti Rijeka, Rijeka, 21. studenoga 1949., 2–3.
- 39 GMS-OVK, Izvještaj Vuka Krajača o izvršenom radu u Zagrebu polovinom srpnja po predmetu regulacije, Senj, 12. kolovoza 1949., 1.
- 40 O broju stanovnika 1948. usp. podatke Državnog zavoda za statistiku, URL: www.dzs.hr (15. 9. 2016.). Pet godina kasnije Senj je imao 3093 stanovnika.
- 41 Dr. V. K., *Senjsko muzejsko društvo – Senj*, Vijesti Društva muzejsko-konzervatorskih naučnih radnika Hrvatske, I/2 (kolovoz 1952.), 20–21. Krajač se u najavi radova služio pojmovima »sačuvanje«, »obnova« i »adaptacija«.
- 42 O ulozi poljskih konzervatora u novim političkim prilikama zemlje nakon 1945. usp. KONSTANTY KALINOWSKI, *Rückgriff auf die Geschichte. Der Wiederaufbau der Altstädte in Polen – das Beispiel Danzig*, u: Die Schließung: Zerstörung und Wiederaufbau historischer Bauten in Deutschland und Polen, (ur.) Dieter Bingen, Hans-Martin Hinz, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2005., 80–95.
- 43 MK-UZKB, Središnji arhiv (dalje: SA), Rivosechi Stahuljaku o angažiranju inženjera za restauriranje palače Vukasović, 892/1951, Senj, 28. travnja 1951.
- 44 MK-UZKB, SA, Ivan Bach Narodnom odboru Senj, 892/1951, Zagreb, 1. lipnja 1951. Dopisivanje o slanju arhitekta u Senj započelo je ranije, što pokazuje Bachovo pismo GNO-u Senj od 9. svibnja 1951. (MK-UZKB, SA, 708/1951).
- 45 GMS-OVK, Potvrda Ive Župana Vuku Krajaču, Zagreb, 18. kolovoza 1952.
- 46 GMS-OVK, Potvrda Bore Pavlovića Krajaču o suradnji s časopisom *Arhitektura*, Zagreb, 16. kolovoza 1952. Do sredine 1952. u *Arhitekturi* je otvorena rasprava o suživotu stare i nove arhitekture, no o Senju nalazim samo tekst: ALEKSANDAR PERC, *Rekonstrukcija stolne crkve u Senju*, Urbanizam-arhitektura, V/5–8 (1950.), 66–68.
- 47 Ovo se pismo od 15. veljače 1954. nalazi u privitku cjeline: MK-UZKB, Topografska zbirka, Pismo Krajača Prelogu o financiranju restauriranja palače Vukasović u Senju, 22. veljače 1954. U tom se pismu nalazi podatak da su sredstva bezuspješno tražena i od tvornice *Rade Končar*.
- 48 MK-UZKB, Topografska zbirka, Kopija dopisa Ive Perčić Vuku Krajaču o financiranju restauriranja palače Vukasović u Senju, 19. veljače 1954.
- 49 MK-UZKB, Topografska zbirka, Krajač Prelogu o financiranju restauriranja palače Vukasović u Senju, 22. veljače 1954. Dan kasnije Krajač je pisao i Kauzariću. Usp. MK-UZKB, Topografska zbirka, Vuk Krajač predsjedništvu Instituta za likovne umjetnosti JAZU o financiranju restauriranja palače Vukasović, 23. veljače 1954.
- 50 MK-UZKB, Topografska zbirka, Konzervatorski zavod (dalje: KZ) Zagreb Konzervatorskom zavodu Rijeka o restauriranju palače Vukasović u Senju, 5. srpnja 1954.
- 51 GUSTAV KRKLEC, *Zapis iz Senja*, Senjski zbornik, 23 (1996.), 389. Tekst je izvorno objavljen u *Vjesniku* 11. prosinca 1960.
- 52 VUK KRAJAČ, *Konzervatorska i urbanistička problematika Senja*, Vijesti Društva muzejsko-konzervatorskih radnika NR Hrvatske, V/6 (1956.), 158.
- 53 GUSTAV KRKLEC (bilj. 51), 391.
- 54 IVICA PAVELIĆ, *Sjećanja na moje susrete s Josipom Brozom Titom*, Senjski zbornik, 9 (1982.), II.
- 55 Ibid., III.
- 56 Ibid.
- 57 Na dvije fotografije iz beogradskog Muzeja istorije Jugoslavije (155 i 156) neimenovani fotograf u kadar je pripustio Tita, oduševljenu masu i nekoliko uređenih pročelja kuća u luci, pa doček na gatu sv. Nikole izgleda optimističan i veselo.
- 58 MK-UZKB, Topografska zbirka, Milan Prelog Narodnom odboru (dalje: NO) Senj o starim topovima, 15. travnja 1952. Prelog je već u siječnju 1952. pisao NO-u Senj da organiziraju prijevoz topova.
- 59 GMS-OVK, Zdenko Šenoa – potvrda Gliptoteke JAZU za Krajača, Zagreb, 20. kolovoza 1952
- 60 MK-UZKB, Topografska zbirka, Vuk Krajač, *Promemorija o reguliranju Senja*, 2. rujna 1947., 2.
- 61 MK-UZKB, Topografska zbirka, Izvješće Ive Perčić KZ-u Zagreb o putu u Senj, 13. listopada 1947.
- 62 MK-UZKB, Topografska zbirka, Vuk Krajač, *Elaborat o regulaciji grada i luke Senja*, 5. veljače 1949., 23.
- 63 MLADEN FUČIĆ, *Konzervatorski problem kule Šabac u Senju*, Vijesti Društva muzejsko-konzervatorskih radnika NR Hrvatske, III/2 (1954.), 48.
- 64 MK-UZKB, Topografska zbirka, Savjet za prosvjetu, kulturu i nauku NRH Narodnom odboru Gradske općine Senj, 10. studenoga 1953.
- 65 MLADEN FUČIĆ (bilj. 63), 49.
- 66 Ibid., 48.
- 67 MK-UZKB, Topografska zbirka, Vuk Krajač Milanu Prelogu, 9. listopada 1954., 2.
- 68 MK-UZKB, Topografska zbirka, Krajač Fučiću o kuli Šabac, 2. studenoga 1954.; MK-UZKB, Topografska zbirka, Krajač Fučiću o kuli Šabac i buromjeru, 26. studenoga 1954.
- 69 GUSTAV KRKLEC (bilj. 51), 391.
- 70 Tako čine PAVAO TIJAN, *Senj – kulturno-historijska šetnja gradom po priloženom tlocrtu*, Senjski klub, Zagreb, 1931., 39 i GJURO SZABO (bilj. 7), 45–46. To se vidi i u *Pravilniku o čuvanju starina* iz 1947. u točkama II.16–20.
- 71 MK-UZKB, Topografska zbirka, Vuk Krajač, *Elaborat o regulaciji grada i luke Senja*, 5. veljače 1949., 24–25.
- 72 MK-UZKB, Topografska zbirka, Dopis NO-a Senj KZ-u Zagreb, 2. listopada 1954.
- 73 O njemu ANTE GLAVIČIĆ, *U spomen Krunoslavu Prpiću »Luki«*, Senjski zbornik, 26 (1999.), 401–404.
- 74 MK-UZKB, Topografska zbirka, Vuk Krajač Milanu Prelogu, 9. listopada 1954., 1–2.
- 75 MK-UZKB, Topografska zbirka, Konzervatorski zavod Rijeka Narodnom odboru Gradske općine Senj o čuvanju starih senjskih ulica, siječanj 1955.
- 76 Usp. ALFREDO BARBACCI, *Il restauro dei monumenti in Italia*, Istituto poligrafico dello Stato, Roma, 1956., 221–250; CARLO CESCHI, *Teoria e storia del restauro*, Bulzoni, Roma, 1970., 168–178. Autor u poglavju o poratnom rekonstruiranju evocira tekstove iz 1940-ih godina.
- 77 MLADEN FUČIĆ (bilj. 33), 259.
- 78 Ibid.

REFERENCES

- ALFREDO BARBACCI, *Il restauro dei monumenti in Italia*, Istituto poligrafico dello Stato, Roma, 1956.
- ŽELJKO BARTULOVIĆ, MONIKA LEKA, *Upravna povijest Kotara Senj 1946.–1948.*, Senjski zbornik, 41 (2014), 381–410.
- MISLAV BILOVIĆ, DRAGAN VLAHOVIĆ, ANTUN VRHOVAC, *Senj, stradanja u Drugom svjetskom ratu*, Matica hrvatska, Senj, 2010.

- MILE BOGOVIĆ, Dr. Viktor Burić. *U povodu 100. obljetnice rođenja senjskog biskupa i prvoga riječko-senjskog nadbiskupa*, Senjski zbornik, 24 (1997), 283–288.
- CARLO CESCHI, *Teoria e storia del restauro*, Bulzoni, Roma, 1970.
- Dr. V. K., *Senjsko muzejsko društvo – Senj*, Vijesti Društva muzejsko-konzervatorskih naučnih radnika Hrvatske, I/2 (August 1952), 20–21.
- Državni zavod za statistiku, URL: www.dzs.hr (15/09/16).
- MLADEN FUČIĆ, *Konzervatorski problem kule Šabac u Senju*, Vijesti Društva muzejsko-konzervatorskih radnika NR Hrvatske, III/2 (1954), 48.
- MLADEN FUČIĆ, *Dr Vuk Krajač*, Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU, X/3 (1962), 259.
- ANTE GLAVIČIĆ, *Njemačko bombardiranje Senja 1943.*, Senjski zbornik, 10–11 (1984), 341–354.
- ANTE GLAVIČIĆ, *U spomen Krunoslavu Prpiću "Luki"*, Senjski zbornik, 26 (1999), 401–404.
- KONSTANTY KALINOWSKI, *Rückgriff auf die Geschichte. Der Wiederaufbau der Altstädte in Polen – das Beispiel Danzig*, in: Die Schleifung: Zerstörung und Wiederaufbau historischer Bauten in Deutschland und Polen, (ed.) Dieter Bingen, Hans-Martin Hinz, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2005, 80–96.
- LJUBO KARAMAN, *O organizaciji konzervatorske službe u NR Hrvatskoj*, Zbornik zaštite spomenika kulture, I (1950), 152–157.
- MIRA KOLAR, *Senjska željeznica*, Senjski zbornik, 26 (1999), 247–284.
- VUK KRAJAČ, *Konzervatorska i urbanistička problematika Senja*, Vijesti Društva muzejsko-konzervatorskih radnika NR Hrvatske, V/6 (1956), 143–181.
- VUK KRAJAČ, *Urbanističko uređenje 'Male Place' u Senju*, Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU, IX/1–2 (1961), 35–42.
- GUSTAV KRKLEC, *Zapis iz Senja*, Senjski zbornik, 23 (1996), 389–392.
- BLAŽENKA LJUBOVIĆ, *Osnivači Gradskog muzeja Senj*, in: Spomenica 1962.–2012., Gradski muzej Senj, Senj, 2012, 47–48.
- ENVER LJUBOVIĆ, *Senjska plemićka obitelj Krajač-Krajatz-Krajatch*, Senjski zbornik, 38 (2011), 41–51.
- Neue Städte aus Ruinen. Deutscher Städtebau der Nachkriegszeit*, (ed.) Klaus von Beyme, Werner Durth, Niels Gutschow, Winfried Nerdinger, Thomas Topfstedt, Prestel-Verlag, München, 1992.
- , *Obnova starog dvora u Kraljevici*, Riječki list, 18 September 1949, 3.
- , *Okružni narodni sud u Rijeci izrekao osudu grupi ustaških terorista iz Senja*, Riječki list, III/665 (24 April 1949), 2.
- IVICA PAVELIĆ, *Sjećanja na moje susrete s Josipom Brozom Titom*, Senjski zbornik, 9 (1982), I–VII.
- ALEKSANDAR PERC, *Rekonstrukcija stolne crkve u Senju*, Urbanizam-arhitektura, V/5–8 (1950), 66–68.
- , *Primjer Senjskog kotara. Izbori za mjesne odbore*, Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske, IX/1271 (2 June 1949), 1.
- , *Pristupajući oduševljeno na izbore narod naše Oblasti manifestirao svoje jedinstvo i odanost narodnoj vlasti, Partiji i drugu Titu*, Riječki list, III/681 (24 May 1949), 1.
- R. N., *U Bakru je otvoren Mjesni muzej*, Riječki list, 22 September 1949, 3.
- , *Razvoj i perspektive komunalne privrede Senja*, Riječki list, III/569 (4 January 1949), 2.
- AMBROZ RIVOSEKI, *Ove godine pojačat će se rad na planskoj izgradnji Senja*, Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske, IX/1215 (28 March 1949), 3.
- S. B., *Rad riječkog Konzervatorskog zavoda*, Riječki list, 20 February 1949, 3.
- MIHAEL SOBOLEVSKI, *Bombardiranje Senja zrakoplovima u Drugom svjetskom ratu*, Senjski zbornik, 30 (2003), 363–376.
- GJURO SZABO, *Arhitektura grada Senja*, in: Hrvatski kulturni spomenici: I. Senj, JAZU, Zagreb, 1940, 35–52.
- NEVEN ŠEGVIĆ, *Bilješke uz izložbu sovjetske arhitekture*, Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske, VII/807 (6 December 1947), 2.
- NEVEN ŠEGVIĆ, *Realizam sovjetske arhitekture*, Arhitektura, 4–6 (1947–1948), 16.
- NEVEN ŠEGVIĆ, *Zablude i kriza buržoaske arhitekture*, Arhitektura, 13–17 (1948), 129–131.
- PAVAO TIJAN, *Senj – kulturno-historijska šetnja gradom po priloženom tlocrtu*, Senjski klub, Zagreb, 1931.
- PAVAO TIJAN, *Grad Senj u povijesti i kulturi hrvatskog naroda*, in: Hrvatski kulturni spomenici: I. Senj, JAZU, Zagreb, 1940, 33.
- , *U Rijeci je otvorena izložba rada konzervatorskih zavoda Hrvatske*, Riječki list, 15 May 1949, 3.

ARCHIVAL SOURCES

- Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine (MK-UZKB)
- MK-UZKB, Topografska zbirka, *passim*
- MK-UZKB, Topografska zbirka, Vuk Krajač, *Promemorija o reguliranju Senja*, 2. rujna 1947.
- MK-UZKB, Topografska zbirka, Vuk Krajač, *Elaborat o regulaciji grada i luke Senja*, 5. veljače 1949., 1–81.
- MK-UZKB, Topografska zbirka, *Pravilnik o čuvanju starina u gradu Senju*, 1947.
- MK-UZKB, Središnji arhiv (SA), *passim*
- Gradski muzej Senj, Ostavština Vuka Krajača (GMS-OVK), *passim*

Summary

Marko Špikić

Monuments and Urban Planning in Senj from 1949 until 1955

The paper discusses the relation between urban planning and conservation in the town of Senj between 1949 and 1955, during the first period of activity of the town's honorary conservator Vuk Krajač (1895–1962). As a state official in the ministries of pre-war Yugoslavia, Krajač imposed himself as commissioner of the Conservation Institute of Croatia (Konzervatorski zavod NR Hrvatske) in Zagreb and obtained the honorary title in April 1949. The paper discusses the implementation of concepts of reform and nostalgia in the heavily bombed town, devastated during the Second World War in some fifteen air raids of both German and Allied Powers' troops. The two concepts had their advocates, political protagonists (the mass and members of the People's Committee/Narodni odbor) and professionals (conservators from Zagreb and Rijeka, who in Krajač found their most important ally).

The first part of the paper gives a description of the political context in Senj in the period of Krajač's appointment as honorary conservator, based on contemporary press reports on political ideas, projects of rebuilding the new reformed state, ideology of progress and the idea of remembrance within the post-Stalinist concept of the past. This is complemented by the activity of Vuk Krajač, whose conservation-related arguments were aimed at defending the city from the intrusion of a highway and demolition and negation of local architectural particularities. Significant in this respect are Krajač's texts ("Promemorija" of 1947 and "Elaborat" of 1949) dedicated to the synthesis of the town's reconstruction and to the development and preservation of its monuments.

The paper also mentions Krajač's most important achievements in Senj during the first period of his activity: the foundation of the Museum Association (Muzejsko društvo, which gathered almost ten percent of the town's population), stylistic restoration of the Vukasović palace adapted into Town Museum, his efforts to encourage development and at the same time preserve the specific features of old Senj. The paper also lists other Krajač's accomplishments: preservation and restoration of the Renaissance fort of Šabac in the town port, discovered within the demolished industrial steam mill complex, discussions with the municipal authorities related to constructions within the devastated city centre (market on the Mala placa square), proposals for the construction of the Uskok mausoleum on the site of the demolished church of St Francis, motions for the revitalization of demolished quarters by means of "small architecture" of Senj.

All these achievements are compared with European examples. The author interprets Krajač's idea of new architecture reminiscent of old structures as a Stalinist model of town building, marked by national forms and socialist content. The definition of relations between the main monuments and their devastated surroundings reveals similarities with the concepts of the East German monument protection service (with the so-called "tradition islands", "die Traditionsinseln"), but distinguished by a more pronounced sensibility and nostalgia towards the former town, reminiscent of the concept of preservation of old environments characteristic for Central Europe, but also of the Italian tradition of restoration from Giovannoni to Brandi.